

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

ОХОТНИЦЬКА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК35.078.1+351.853

**СТАНОВЛЕННЯ
СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (1991 – 2012 РР.):
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ, Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент,
Паньонко Ігор Михайлович,
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
завідувач кафедри цивільного права та процесу

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент,
Зозуля Євген Вікторович,
Донецький юридичний інститут МВС України,
професор кафедри загальноправових дисциплін;

кандидат юридичних наук, доцент,
Легін Людмила Михайлівна,
Прикарпатський факультет
Національної академії внутрішніх справ України,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Захист відбудеться «04» липня 2016 р. о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3, аудиторія 301 XIX навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «02» червня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одночасно з утворенням молодого держави України постало питання щодо побудови нової судової системи. Першим і важливим кроком в цій сфері стало прийняття в липні 1990 р. Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України. В цьому документі було проголошено принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Політичні події, що відбулися в СРСР у серпні 1991 р., прискорили процес здобуття незалежності Українською РСР, наслідком яких стало ухвалення Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності. Для розвитку цього у Законі України «Про правонаступництво України» визначалося, що суди та арбітражні суди, сформовані на підставі Конституції (Основного Закону) Української РСР, повинні діяти в Україні до створення судів та арбітражних судів на підставі нової Конституції України.

Судова система в Україні від моменту набуття державою незалежності фактично перебуває у стані постійного реформування. Зазвичай, кожен реформаторський захід у цій сфері запроваджується під гаслами забезпечення незалежності судової влади, наближення національної судової системи та судочинства до міжнародних та європейських норм і стандартів. Так, Концепцією судово-правової реформи 1992 р. передбачалося насамперед «гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої і виконавчої влади», а також – «реалізувати демократичні ідеї правосуддя, вироблені світовою практикою і наукою». В 2006 р. Указом Президента України затверджена Концепція вдосконалення судочинства для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Нарешті, Закон «Про судоустрій і статус суддів», який став базовим у судовій реформі 2010 р., прийнято для «реформування системи судочинства відповідно до міжнародних стандартів».

Питання, пов'язані зі становленням та розвитком судової системи, досліджували такі науковці: В. Бігун, В. Бойко, А. Борко, В. Бринцев, О. Бурак, В. Висоцький, В. Городовенко, Т. Дрягіна, Р. Ігонін, С. Ківалов, В. Коваль, Р. Куйбіда, В. Маляренко, І. Марочкін, М. Мельник, У. Мірінович, В. Молдован, Л. Москвич, І. Назаров, С. Нечипорук, В. Нор, С. Обрусна, В. Овчаренко, В. Погорілко, С. Прилуцький, П. Рабінович, А. Селіванов, В. Сердюк, Н. Сибільова, Т. Струс-Духнич та інші. Проте, не дивлячись на таку зацікавленість з боку науковців, в Україні відсутні дослідження, присвячені становленню та розвитку судової системи України (1991 – 2012 р.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи безпосередньо пов'язана з правовими аспектами науково-дослідних напрямів «Проблеми реформування правової системи Укра-

їни» (державний реєстраційний номер 0109U007853) і «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855) Львівського державного університету внутрішніх справ.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний правовий аналіз особливостей становлення та розвитку судової системи України в період з 1991 року по 2012 рік.

Завдання дисертаційної роботи сформульовані відповідно до поставленої мети і полягають у такому:

- проаналізувати історіографію дослідження судової системи України
- сформулювати визначення поняття «судова система»;
- дослідити історико-правові передумови утворення судової системи України;
- визначити поняття та систему принципів побудови судової системи та проаналізувати можливість доповнення цієї системи новими принципами;
- охарактеризувати структуру судової системи та особливості її зміни протягом 1991 – 2012 років;
- висвітлити особливості організації судової системи в Україні;
- проаналізувати захист прав і свобод людини та громадянина як основну функцію сучасної судової системи України;
- розглянути особливості компетенції і порядку здійснення судом судочинства;
- дослідити проблеми подальшого реформування судової системи у сучасних умовах;
- сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яке стосується судової системи.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що складаються в процесі функціонування судової системи в Україні 1992 – 2012 роках.

Предметом дослідження є наукові погляди щодо організації та функціонування судової системи України протягом 1991 – 2012 років, а також законодавство і судова практика, що регулюють ці питання.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань дослідження, в дисертації використано систему методів наукового пізнання. Застосування цих методів зумовлено використанням системного підходу, що дає змогу досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту та форми.

На всіх етапах дисертаційного дослідження використовувалися загальні методи наукового пізнання (діалектичний, спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного). Метод аналізу і синтезу, а також порівняльний метод були використані для дослідження історіографії судової

системи сучасної України (підрозділ 1.1). Історичний та історико-правовий – використовувались при дослідженні становлення та розвитку судової системи на теренах України (підрозділ 1.2). За допомогою формального, системно-структурного, формально-юридичного поняття і систему принципів побудови судової влади в Україні (підрозділ 2.1).

Системний, спеціально-юридичний, функціональний методи переважно використовувались за розгляду питань щодо принципів побудови судової системи та основних положень її функціонування (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.2).

Статистичний метод та метод моделювання переважно використовувались при розгляді проблем подальшого реформування судової системи у сучасних умовах (підрозділи 3.1, 3.3).

При підготовці висновків до розділів та загальних висновків були використані методи узагальнення та прогнозування.

Емпіричну основу дослідження складають статистичні дані, періодичні видання, в яких міститься інформація з питань організації і функціонування судової системи України.

Науково-теоретичну основу дослідження становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі судоустрою, цивільного процесу, кримінального процесу, адміністративного процесу, конституційного права, та інших галузей знань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у рамках зазначеної роботи комплексно досліджено особливості становлення і розвитку судової системи України з 1991 року до 2012 року. На підставі результатів дослідження, сформульовані та обґрунтовані наукові положення, висновки та пропозиції, які характеризуються ступенем новизни:

вперше:

– проаналізовано історіографію дослідження судової системи України в контексті її становлення;

– запропоновано авторське визначення судової системи, під якою слід розуміти сукупність усіх судів, що організовані та функціонують відповідно до законодавства і засад судової влади та здійснюють правосуддя з метою захисту прав, свобод, інтересів людини, юридичних осіб та держави;

– визначено важливість принципів побудови судової системи серед принципів правосуддя та запропоновано до принципів судової системи, крім традиційних принципів (територіальності, спеціалізації, інстанційності) відносити такі принципи: інтеграційності, міжнародності та етнічності;

удосконалено:

– дефініцію поняття принципів побудови судової системи, під якими пропонується розуміти історично-сформовані основні засади судової влади, що відображають вимоги побудови ефективної судової системи;

- критерії класифікації принципів побудови судової системи;
- пропозиції щодо запровадження інституту конституційної скарги; *набули подальшого розвитку:*
- наукові погляди щодо захисту прав і свобод людини та громадянина як основної функції судової системи України;
- обґрунтування вдосконалення судової системи України відповідно до міжнародних та європейських стандартів.

Практичне значення одержаних результатів. Результати наукових досліджень, сформульовані у висновках та рекомендаціях, можуть бути використані:

- у законотворчій діяльності висловлені пропозиції можуть використовуватись при вдосконаленні судового законодавства;
- у правовиховній сфері – з метою підвищення правосвідомості громадян щодо розуміння ролі та значення судової системи як гаранта прав людини;
- у навчальному процесі вищих навчальних закладів під час викладання таких дисциплін, як «Історія держави і права України», «Теорія держави та права», «Конституційне право України», «Судові і правоохоронні органи», та під час підготовки відповідних підручників, навчальних посібників та навчально-методичної літератури з цих предметів. Крім того, на основі зібраного матеріалу, може бути розроблений спецкурс для студентів юридичних факультетів вищих навчальних закладів – «Розвиток судової системи України». Матеріали дисертаційної роботи впроваджені в навчальний процес Львівського державного університету внутрішніх справ (*Акт впровадження від 24 листопада 2014 р.*).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійного наукового пошуку автора. Сформульовані положення, узагальнення, оцінки та висновки автор одержав особисто.

Апробація результатів дисертації. Одержані здобувачем у процесі дослідження висновки, узагальнення і пропозиції оприлюднювалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Перспективи розвитку і актуальні проблеми України та країн світу» (м. Львів, 2012 р.), «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 2013 р.), «Захист прав і свобод людини і громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 2013 р.), «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні» (м. Житомир, 2014 р.), «Філософські, теоретичні та методологічні проблеми юридичної науки в умовах євроінтеграції України» (м. Львів, 2014 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки, рекомендації і пропозиції, що сформульовані у дисертації, знайшли відображення в 10 од-

ноосібних публікаціях, з яких: 5 статей, з яких 4 у фахових наукових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному науковому виданні та у 5 тезах доповідей.

Структура дисертації визначена метою, завданнями, предметом та логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, що містять 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок, з них основний текст – 183 сторінки, список використаних джерел 25 сторінок (237 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими планами та програмами, мету й завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, наведено відомості про апробацію результатів роботи, публікації, структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Стан розробки проблеми та характеристика джерел» складається з двох підрозділів, у яких проаналізовано історіографію дослідження судової системи та історико-правові передумови утворення судової системи України.

У *підрозділі 1.1 «Історіографія дослідження судової системи»* встановлено, що найвагоміший внесок у дослідженні судової системи сучасної України виконали автори дисертаційних досліджень та монографій. Зокрема, значний внесок у розвиток уявлень про вітчизняну судову систему зробили такі науковці: І. Бойко, А. Борко, В. Бринцев, О. Бурак, В. Городовенко, Т. Дрягіна, Р. Ігонін, В. Коваль, Р. Куйбіда, В. Маляренко, І. Марочкін, М. Мельник, У. Мірінович, Л. Москвич, І. Назаров, С. Нечипорук, В. Нор, С. Обрусна, В. Овчаренко, В. Погорілко, С. Прилуцький, В. Сердюк, Н. Сибільова, Т. Струс-Духнич та інші.

Зазначено, що в наш час існують дослідження та монографії, в яких є окремі підрозділи, а інколи розділи, що присвячені окремим періодам судової системи незалежної України. Константовано, що кількість проведених досліджень, як правило зростала у зв'язку з прийняттям певних законодавчих актів (Конституції України, Законів України «Про Конституційний суд України», «Про судоустрій», «Про судоустрій і статус суддів»).

Розглянуто погляди науковців щодо поняття «судова система», на підставі яких запропоновано під судовою системою розуміти сукупність усіх судів, які організовані та функціонують відповідно до законодавства і засад судової влади та здійснюють правосуддя з метою захисту прав, свобод, інтересів людини, юридичних осіб та держави.

У підрозділі 1.2 «Історико-правові передумови утворення судової системи України» було встановлено, що зародження вітчизняної судової системи відбулося в часи існування Київської Русі. Автор констатує, що судова система Русі пройшла тривалий період формування від общинно-вічової до державної. Загалом вона мала такі недоліки: відсутність незалежності судової влади від адміністративної; непостійний склад судів; відсутність централізованої системи судів.

Вказано, що судова система, як і всі інші державні органи, входили до складу системи державної влади відповідної країни (до Польського Королівства, Великого князівства Литовського, Російської імперії, Австро-Угорщини, Речі Посполитої та ін. Відповідно зроблено висновок, що судова система розвивалась з урахуванням особливостей державного устрою певної країни.

Зазначено, що характерна риса системи судів часів Запорізької Січі і Гетьманщини вбачається в організації та діяльності відносно самостійного найвищого судового органу. До втрати українськими землями автономного статусу в складі Російської імперії найвищу судову владу уособлював глава держави – гетьман. Але визначальне значення для побудови власної української держави і судової системи має Конституція П. Орлика 1710 р., яка закріпила у своїх положеннях основні принципи функціонування державної влади з одночасним намаганням реалізації ідеї її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Підтримано думку науковців, про те, що вагоме значення для розвитку судової системи мала судова реформа 1864 р., відповідно до якої була створена чітка судова система. Крім того, законодавче закріплення принципу розподілу влади вивело суди із загального масиву державної влади та надало їм автономного правового статусу як окремої важливої гілки державної влади. В ході цих реформ суди стали безстановими (фактично почав діяти принцип рівності перед законом та судом), була здійснена спроба ввести систему судів, порядок призначення суддів, запровадити чіткий перелік вимог для судді (інститут професійних суддів). Незважаючи на відсутність української державності, такі зміни в державному устрої були позитивним явищем.

Константовано, що подальший розвиток судової системи здійснювався поступово під впливом конкретно-історичних умов. На кожному з етапів розвитку судової системи на території України суди виступали як невід’ємні елементи державної влади, проте водночас їх функції, порядок утворення та правовий статус істотно відрізнялися.

Розділ 2 «Принципи та основні положення функціонування судової системи України» складається з трьох підрозділів, де комплексно досліджено принципи побудови судової системи, структура, організація та функціонування судової системи.

У підрозділі 2.1 «Принципи побудови судової системи» на основі аналізу поглядів науковців та чинного законодавства України запропоновано під принципами побудови судової системи розуміти важливі засади судової влади, які зумовлюються історико-політичним розвитком держави та спрямовані на створення надійних умов для ефективної реалізації судової системи.

Констатовано, що відповідно до Конституції України судова система будується за принципами територіальності та спеціалізації (ст. 125). Такий же підхід було передбачено і п. 1 ст. 18 Закону України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. Проте, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. доповнив цей перелік принципом інстанційності судової системи (п. 1 ст. 17). Висловлено думку, що саме завдяки підвищеному науковому інтересу до принципу інстанційності він з'явився на законодавчому рівні, в новому Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Обгрунтовано, що до принципів судової системи слід відносити ще й такі як інтеграційності, міжнародності та етнічності.

Зазначено, що принцип інтеграційності виник в контексті євроінтеграційних прагнень сучасної України. Задоволення євроінтеграційних прагнень України передбачає обов'язкову адаптацію нашої судової системи до судової системи Європейського Союзу. Необхідною умовою євроінтеграції України є стабільність установ (органів), які гарантують демократію, верховенство права та права людини, що не може бути досягнуто без проведення судової реформи, спрямованої на забезпечення незалежності судової влади та її зміцнення. З огляду на це, до системи суб'єктів забезпечення євроінтеграційних процесів в Україні необхідно відносити також і судову систему, яка представлена, насамперед, Верховним Судом України, Конституційним Судом України та вищими спеціалізованими судами України. Необхідним кроком подальшої європеїзації судової системи України є розвиток міжнародних зв'язків органів судової влади України.

Вказано, що зміст принципу етнічності полягає в тому, що судова система незалежної України, запозичивши найкращі здобутки зарубіжних правових систем, залишається самобутньою й унікальною, а її правові засади стали проявом національного духу правосвідомості української етнічної групи. Крім того, зауважено що в правовій науці зазначається, що через призму особливостей власної судової системи істотно виявляється правосвідомість, індивідуалізм етносу. Суто національне в судовій системі того чи іншого народу входить до надбань світової культури і збагачує її. Принцип етнічності характеризується ще й тим, що при побудові судової системи враховуються національні традиції та досвід, досягнення вітчизняної науки в галузі процесуального права.

Вказано, що дія кожного принципу створює умови для дії іншого принципу, що унеможливує їхнє функціонування самотійно. Проте, кож-

ний із принципів судової системи відіграє самостійну роль при її побудові та усі разом сприяють ефективній організації та правовому функціонуванню судової системи.

У підрозділі 2.2 «*Структура судової системи*» стверджується, що сьогодні суди утворюють судову систему, для якої характерні певні зв'язки і відносини між її окремими елементами (судами). Судова система не є механічною сукупністю судів, вони пов'язані між собою організаційними і функціональними зв'язками. Організаційний зв'язок регулюється, зазвичай, конституційним та судовим законодавством, а функціональний – процесуальним (цивільним, кримінальним, адміністративним тощо).

Констатовано, що протягом 1991 – 2012 рр. структура судової системи України неодноразово змінювалась і вдосконалювалась. Найважливішу роль в цьому відіграло прийняття Конституції України, в якій законодавець чітко закріпив такі основні положення: судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції; єдина система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності і спеціалізації; заборону створення надзвичайних та особливих судів. Ці положення стали базовими при прийнятті подальшого законодавства щодо судової системи України. Відповідно, в цей період радянська судова система, яка функціонувала в перші роки незалежності України, і входила до адміністративно-командної системи державного управління була суттєво перебудована і стала демократичнішою та набуває ознак характерних для судової системи правової держави.

Підкреслено, що аналіз сучасної судової системи України свідчить про те, що суди різних ланок мають різну структуру та територію юрисдикції, при цьому суди одного рівня можуть мати відмінності за структурою через більшу або меншу територіальну юрисдикцію.

Підтримано думки сучасних науковців про те, що на рівні місцевого суду поняттю «суд загальної юрисдикції» у буквальному значенні відповідає лише поняття «місцевий загальний суд», який є фактично «місцевим судом загальної юрисдикції». Для усунення цієї логічної колізії варто змінити назву «місцевий загальний суд» на іншу, більш спеціалізовану, а саме «місцевий суд з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення».

У підрозділі 2.3 «*Організація та функціонування судової системи*» зазначено, що аналіз законодавства в частині утворення судів загальної юрисдикції в Україні показує, що елементами порядку утворення відповідного суду слід вважати: 1) орган, який приймає рішення про утворення суду; 2) визначення місцезнаходження (назви населеного пункту) та найменування суду; 3) встановлення штатної чисельності суддів утворюваного суду, вклю-

чаючи визначення адміністративних посад голови та заступників голови суду; 4) доручення відповідним державним органам забезпечити фінансування та матеріально-технічне забезпечення діяльності суду; 5) призначення чи обрання керівника суду та його заступників; 6) формування складу суддів, народних засідателів та присяжних відповідного суду; 7) організаційне, інформаційно-методичне та наукове забезпечення діяльності суду.

Вказано, що починаючи з 1991 р., законодавство щодо організації та функціонування судової системи почало стрімко розвиватися в євроінтеграційному напрямі. Важливу роль в цьому розвитку відіграють рішення Конституційного Суду України та рішення Європейського суду з прав людини. В законодавстві України досить детально врегульовані правові аспекти організації та функціонування судової системи, а саме: порядок утворення та ліквідації судів загальної юрисдикції; структура судів та органи окремих судів; порядок зайняття посади судді і його звільнення; особливості функціонування КСУ тощо. Крім того, чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» на відміну від попереднього Закону України «Про судоустрій» врегульовує не лише особливості судоустрою, а й правовий статус суддів України. Відтак, еволюція судового законодавства України свідчить не тільки про підвищення рівня правової регламентації відносин у цій сфері, але і про набуття такої ознаки як комплексності. В свою чергу наголошено, що це підвищує стабільність функціонування судової системи.

Констатовано, що у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року визначено, що суди загальної юрисдикції утворюються і ліквідовуються Президентом України за поданням Міністра юстиції України на підставі пропозиції голови відповідного вищого спеціалізованого суду (п. 1 ст. 20). А пункт 3 згаданої статті уточнює, що підставами для утворення чи ліквідації можуть бути зміна визначеної цим Законом системи судів, потреба поліпшити доступність правосуддя або зміна адміністративно-територіального устрою. Зміст цієї норми викликає певні зауваження, оскільки за своєю юридико-граматичною конструкцією зміст норми щодо утворення судів (пункт 23 частини першої статті 106 Конституції України) викладено в імперативній формі, що не дає підстав для її довільної інтерпретації. У тексті вказаної норми словосполучення «у визначеному законом порядку» лише означає, що законодавець повинен унормувати послідовність дій і перелік суб'єктів, які в них задіяні, саме щодо утворення судів, а не їх ліквідації. В цьому контексті підтримано думки науковців, які зазначають, що питання утворення і ліквідації судів та визначення кількості суддів у межах видатків, затверджених у Державному бюджеті України на утримання судів, можуть бути повністю віднесеними до компетенції Ради суддів України.

Розділ 3 «Судова система в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина» складається з трьох підрозділів, в яких розглянуто питання

функцій судової системи України, компетенції і порядку здійснення судом судочинства, а також проблем подальшого реформування судової системи України.

У підрозділі 3.1 «Захист прав і свобод людини та громадянина – основна функція судової системи України» зазначено, що функція захисту прав та свобод людини і громадянина безпосередньо пов'язана з конституційним правом людини та громадянина на судовий захист. Обґрунтовано, що це право є основною передумовою для реалізації зазначеної функції судової системи.

Підкреслено, що захист прав і свобод людини та громадянина є найважливішою функцією судової влади, яка закріпленв на конституційному рівні. Завдяки цьому проявляється системність, що полягає в єдності державної судової політики, а саме, державної влади загалом і судової влади як складової цього цілого, а також в єдиному об'єкті захисту, який легалізовано, як «найвищу соціальну цінність».

Зазначено, що здійснення судової влади шляхом відправлення правосуддя у формі судочинства заради забезпечення кожній особі права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, передбачених законодавством, є встановленими законом, фундаментальними для всієї судової системи України правовими ознаками, що надають їй кваліфікаційних характеристик системного утворення.

У підрозділі 3.2 «Компетенція і порядок здійснення судом судочинства» вказано, що основною ознакою, яка поєднує суди й характеризує їх приналежність до певного рівня судової системи, є компетенція. Компетенція судів визначається на конституційному рівні та деталізується в спеціальному законодавстві та в процесуальних кодексах України. Компетенцію судів законодавство України визначає не лише за їх спеціалізацією, але й за рівнем, який займає певний суд у судовій системі України. Зокрема, цьому питанні присвячені ст. 22, 26, 33, 39, 47 Закону України «Про судоустрій» від 7.02.2002 р. (який вже втратив чинність), а також ст. ст. 22, 27, 32, 38 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Доведено, що чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» урізає повноваження Верховного Суду і має бути переглянутий для забезпечення того, щоб Верховний Суд зберіг свій статус як вищий суд у системі судів загальної юрисдикції. Якщо Верховний Суд повинен виконувати свою конституційну роль як вищий суд у системі судів загальної юрисдикції, його юрисдикція не повинна обмежуватися рекомендаціями судам нижчої інстанції стосовно розгляду справ.

Зазначено, що у Конституції України, а не в інших законодавчих актах необхідно чітко вказувати, що основним призначенням Верховного Суду України є забезпечення однакового застосування законодавства, до того ж і

матеріального і процесуального. Одночасно, мали б бути чітко прописані хоча б основні повноваження Верховного Суду, які дозволили б застосовувати право спрямовувати діяльність суддів у єдине русло. Напрацювання відповідних пропозицій під час внесення змін до Конституції України, мало б принципове значення для посилення судової влади, посилення авторитету держави у світі, захисту прав і свобод громадян.

Аналіз особливостей правового статусу судів різних рівнів дозволив погодитися здумкою вчених, що суди вищого рівня мають не лише процесуальні повноваження з перегляду судових рішень судів нижчого рівня, їх виду й розташованих на території їх юрисдикції, але й мають повноваження організаційного й кадрового характеру. Підстави й процедура прийняття таких рішень повинні бути чітко сформульовані в законі, будуватися на основі прозорості і чіткої структурованості так, щоб не обмежувати незалежність суддів нижчестоящих судів.

У підрозділі 3.3 *«Проблеми подальшого реформування судової системи у сучасних умовах»* акцентовано, що судова реформа в незалежній Україні триває з 1992 р. То ж заходи, пов'язані з прийняттям у 2010 р. Закону «Про судоустрій і статус суддів» і пов'язаних з ним інших нормативних актів – це черговий та, очевидно, не остаточний етап реформування судоустрою і судочинства. Враховуючи складність проблем у цій сфері, неможливо уявити ситуацію, щоб усі новачі одразу дали відчутні позитивні результати.

Констатовано необхідність запровадження інституту мирових судів, яка зумовлена, не тільки необхідністю полегшити доступ до правосуддя, а також неефективністю діючих місцевих судів, що пояснюється відсутністю відповідальності суддів перед територіальними громадами. Підтримано думку науковців, про те, що на сучасному етапі розвитку судової системи найоптимальнішим та найефективнішим з погляду захисту прав і свобод громадян є закріплення статусу мирових суддів як альтернативного способу вирішення приватних і публічних спорів. При цьому мирові судді повинні бути формою участі громадян у місцевому самоврядуванні та здійсненні альтернативних (позасудових) способів вирішення спорів і примирення сторін.

Наголошено, що сучасні соціологічні опитування свідчать, що суспільство дедалі менше довіряє судам і суддям. Цей факт змушує державу і кожен суд переосмислити свою діяльність і вживати необхідних заходів, які б змінювали ставлення суспільства до судів та суддів. Тому основними завданнями, що стоять перед судовою владою України є підвищення та підтримка високого рівня довіри громадськості до судів. Зауважено, що рівень довіри до судової системи прямо пропорційний до ефективності здійснення правосуддя.

Зазначено, що подальше реформування судової системи повинно відбуватися з врахуванням історичних традицій, системи адміністративно-тери-

торіального устрою, суспільного менталітету та з урахуванням фінансових можливостей. Крім того, подальше запровадження міжнародних стандартів у сфері правосуддя зовсім не повинно бути схематичним перенесенням в українську дійсність. Їх імплементація вимагає творчого підходу та врахування національних особливостей. Головне при цьому – використовувати суть стандарту, а не намагатися відобразити один до одного його форму.

Крім того, доведено, що подальше реформування вітчизняної судової системи можливе лише при розумінні кожного в необхідності захисту своїх прав, свобод, тому наше суспільство повинно відчутти необхідність у відновленні справедливості, лише таке розуміння є доброю передумовою для побудови демократичного, неупередженого об'єктивного суду та запорукою ефективного правосуддя.

ВИСНОВКИ

Серед висновків, зроблених у дисертації, найбільш загальними і важливими є зазначені нижче:

1. Розвиток судової системи в період з 1991 року до 2012 року можна поділити на три періоди:

1) доконституційний період тривав з 1991 до 1996 рр. В цей період судова система не мала реальної влади і не могла гарантувати захист прав людини з огляду на суттєве обмеження юрисдикції судів. Система перегляду судових рішень не вирізнялася демократизмом. Процесуальні кодекси обмежували право людини і громадянина на перегляд судових рішень. Загалом становлення судової влади в Україні розпочалося із прийняттям Концепції судово-правової реформи, яка була схвалена Верховною Радою України 28 квітня 1992 року. Основною метою реформи визначено перебудову судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства. Зокрема в цей період ліквідуються державний і відомчі арбітражі та утворюються арбітражні суди. Це в свою чергу сприяє поступовому виводу розгляду господарських спорів з-під контролю виконавчої влади;

2) період прийняття Конституції України та реформування судової системи відповідно до Конституції (1996-2010 рр.). В цей період була прийнята Конституція України, яка стала основою нового судоустрійного законодавства. Конституція визначила нові принципи організації та функціонування судової системи в Україні як незалежної і самостійної гілки влади. Основна мета цих принципів – підвищити роль і авторитет судів як головного органу захисту прав людини і громадянина. В Конституції України законодавець чітко закріпив такі основні положення: судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції; єдина система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності і

спеціалізації; заборону створення надзвичайних та особливих судів. Ці положення стали базовими при прийнятті подальшого законодавства щодо судової системи України.

На виконання положень Конституції України в 2001 р. була проведена «мала» судова реформа. В процесі здійснення «малої» судової реформи, хоч і було внесено кардинальні зміни в правове регулювання судово-правової системи, але ці закони були прийняті поспіхом і потребували подальшої уніфікації в одному нормативно-правовому акті. Тому вже в лютому 2002 р. нового Закону України «Про судоустрій України», який набув чинності з 1 червня 2002 р. Суттєвими нововведеннями було створення нових судів: Апеляційного та Касаційного судів України в системі загальних судів, а також адміністративних судів (окружних, апеляційних адміністративних судів і Вищого адміністративного суду України);

3) період подальшого вдосконалення судового законодавства відповідно до європейських стандартів. Під час цього періоду було прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів», внаслідок якого судову систему було змінено на чотирьох ступеневу. Внаслідок прийняття цього закону не тільки були внесені зміни до процесуального та судоустрійного законодавства України, але набуття ним чинності сприяло також прийняттю наступних нових нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про судовий збір» від 7 липня 2011 р., Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р.

Слід зазначити, що на кожному з цих етапів суди виступали як невід'ємні елементи влади, проте водночас їх функції, порядок утворення та правовий статус істотно відрізнялися.

2. При побудові системи судів загальної юрисдикції застосовуються не лише принципи територіальності та спеціалізації, але і принцип інстанційності, навіть незважаючи на відсутність прямої конституційної вказівки про його застосування. На нашу думку, саме завдяки підвищеному науковому інтересу до принципу інстанційності, він з'явився на законодавчому рівні в новому Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

Принцип етнічності характеризується перш за все тим, що при побудові судової системи враховуються національні традиції та досвід, досягнення вітчизняної науки в галузі процесуального права. Крім того, зміст принципу етнічності, як принципу побудови судової системи полягає в тому, що судова система незалежної України, запозичивши найкращі здобутки зарубіжних правових систем, залишається самобутньою й унікальною, а її правові засади стали проявом національного духу правосвідомості української етнічної групи.

У контексті євроінтеграційних прагнень сучасної України, на нашу думку, слід також виділити такий новий принцип судової системи як інтеграційність. В наш час участь судової влади України в інтеграційних процесах здійснюється, головним чином, через опанування європейських і євроатлантичних цінностей щодо верховенства права та закону та поліпшення судового управління. Необхідною умовою євроінтеграції України є стабільність установ (органів), які гарантують демократію, верховенство права та права людини, що не може бути досягнуто без проведення судової реформи, спрямованої на забезпечення незалежності судової влади та її зміцнення. Необхідним кроком подальшої європеїзації судової системи України є розвиток міжнародних зв'язків органів судової влади України.

З принципом інтеграційності побудови судової системи тісно пов'язаний принцип міжнародності. Слід зазначити, що судова система Україна з кожним роком все більше і більше відповідає міжнародним стандартам. Важливими у цьому аспекті є положення Конституції України, які передбачили створення та функціонування судової системи, яка повністю відповідатиме міжнародним стандартам та міжнародним зобов'язанням України і створить умови для реального захисту прав людини.

3. Протягом 1991-2012 рр. структура судової системи України неодноразово змінювалась і вдосконалювалась. Найважливішу роль в цьому відіграло прийняття Конституції України. До судової системи входить Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції. Аналіз сучасної судової системи України свідчить про те, що суди різних ланок мають різну структуру та територію юрисдикції, при цьому суди одного рівня можуть мати відмінності за структурою через більшу або меншу територіальну юрисдикцію.

4. Разом з набуттям Україною незалежності створюються законодавчі передумови для формування КСУ, надання йому статусу самостійного позапарламентського, позаурядового державного органу. Тому, не дивно, що в Конституції України окрема глава присвячена статусу цього важливого судового органу. Згідно Основного Закону, який діє і донині КСУ – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні. Кожна його внутрішня ланка, будучи відносно самостійною, діє у взаємозв'язку з усіма іншими складовими, а також знаходиться у взаємозв'язках з багатьма державними структурами, юридичними особами різних сфер діяльності, у тому числі з громадськими об'єднаннями, і, безперечно, з громадянами безпосередньо й опосередковано, передусім через Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Конституційні засади формування КСУ чітко окреслені. Його склад – 18 суддів: по шість суддів призначають Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України. Це, на нашу думку, може сприяти політизації та наступної партійній ідентифікації суддів КСУ, які відповідно до Конституції мають бути незалежними.

5. Зі змісту ч. 2 ст. 55 Основного Закону незрозуміло як діяти людині у разі порушення її права і свободи іншою людиною або юридичною особою. На жаль, це питання не розкрито в ст. 55 Конституції України. Це свідчить про те, що законодавець не цілком логічно сформулював вищезазначену норму Основного Закону, так як права і свободи людини і громадянина є найвищою цінністю і відповідно підлягають захисту в будь-яких випадках і незалежно від того, хто їх порушив. Враховуючи це, на нашу думку, доцільно ч. 2 ст. 55 Конституції України змінити наступним чином: кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також фізичних та юридичних осіб.

6. На початку XXI ст. суди різних рівнів в Україні мають не тільки різну структуру, а й різний обсяг повноважень. Крім того, враховуючи площу територіальної юрисдикції або спеціалізацію, суди одного рівня можуть мати відмінності у своїй структурі. Провідною ознакою віднесення суду до того або іншого рівня або спеціалізації є компетенція суду.

На нашу думку, назва ст. 27 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» – «Повноваження апеляційного суду» – не відповідає викладеним в цій статті нормативним приписам. Зокрема, до повноважень апеляційного суду законодавець відносить розгляд справ відповідної судової юрисдикції. Необхідно зазначити про невідповідність предметно-понятійного змісту слова «повноваження» тим численним функціям суду, про які йдеться в цій статті. Водночас видається за доцільне в назві ст. 27 Закону України слово «повноваження» замінити на слово «компетенція».

7. В наш час, судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Найбільшу кількість справ вирішують суди загальної юрисдикції.

Підтримана думку науковців, які вважають, що недоцільно передавати повноваження Конституційного Суду України Верховному Суду України. Верховний Суд України є органом правосуддя, який розглядає конкретні справи та в межах вирішення цих справ робить висновки щодо правильного застосування норм законодавства. Тлумачення нормативно-правових актів не його основною метою. Верховний Суд України розтлумачує норми нормативно-правових актів, які безпосередньо стосуються фактичних обставин справи. Загалом слід зауважити, що жодне судове рішення, не приймається без тлумачення правової норми судом.

8. Не дивлячись на прийняття чималої кількості нормативно-правових актів, в період з 1991 до 2012 рр. судова система України і надалі потребує реформування. Звісно останній Закон України «Про судоустрій і статус

суддів» є значним кроком в сторону реформування судової системи. Проте не всі норми цього закону відповідають Конституції України. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» також не вирішив усі проблемні питання щодо судочинства, а подекуди створив нові проблеми. Тому залишається сподіватися, що КСУ дасть обґрунтований висновок щодо відповідності суперечливих норм цього закону.

Крім того, зараз уже зрозуміло, що низка чинних у даній царині приписів вимагає подальшого коригування, насамперед з огляду на фундаментальні міжнародно-правові принципи, одним з яких є незалежність судової влади. Це міркування є актуальним ще й тому, що тільки незалежний суд, який викликає довіру суспільства, може служити ефективною гарантією подолання політичних криз.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Охотницька Н.В. Судова система на українських землях в 1917 – 1921 рр. / Н.В. Охотницька // Митна справа. – 2013 – № 6 (90). – Ч. 2, Кн., 2. – С. 56 – 59.
2. Система повітових судів на українських землях / Н.В. Охотницька // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – Випуск № 10. – С. 357–360.
3. Поняття і принципи побудови судової системи України / Н.В. Охотницька // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 3. – С. 12 – 20.
4. Структура судової системи незалежної України наприкінці ХХ століття / Н.В. Охотницька // Митна справа. – 2014. – № 3(93). – Частина 2. – С. 267 – 272.
5. Защита прав и свобод человека и гражданина как основная функция судебной системы Украины / Н.В. Охотницкая // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. – Нижний Новгород, 2014. – № 3 (27). – С. 260 – 263.
6. Вплив Другого Литовського статуту на українську судову систему / Н.В. Охотницька // "Перспективи розвитку і актуальні проблеми України та країн світу": тези Х міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 2012. – С. 170 – 172.
7. Судова система у Київській Русі / Н.В. Охотницька // Державотворення та правотворення в Україні: Проблеми та перспективи розвитку: матеріали учасників І-ї регіональної науково-практичної конференції. – Львів: Навчально-науковий Інститут права та психології НУ "Львівська політехніка", 2013. – С. 86 – 88.

8. Правовий статус судів у Великому князівстві Литовському / Н.В. Охотницька // Захист прав і свобод людини і громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Львів, 2013. – С. 181 – 182.

9. Система судів на українських теренах у період 1917 – 1921р.р. / Н.В. Охотницька // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: збірник наукових статей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції. – Житомир, 2014. – С. 61 – 63.

10. Принципи побудови судової системи України / Н.В. Охотницька // Філософські, теоретичні та методологічні проблеми юридичної науки в умовах євроінтеграції України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 25 квітня 2014 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – С. 412 – 417.

АНОТАЦІЯ

Охотницька Н.В. Становлення судової системи України (1991 – 2012 рр.): історико-правовий аспект. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2016.

У дисертації проведено комплексний історико-правовий аналіз становлення та розвитку судової системи України в період з 1991 р. по 2012 р. Розглянуто особливості історіографії дослідження судової системи сучасної України. Досліджено історико-правові передумови утворення судової системи України. Проаналізовано визначення поняття судової системи та дано власне визначення цього поняття.

Визначено поняття та ознаки принципів побудови судової системи. Детально проаналізовано такі принципи побудови судової системи: територіальності, спеціалізації, інстанційності. Запропоновано до системи принципів побудови судової системи відносити також такі принципи: етнічності, інтеграційності та принцип міжнародності.

Охарактеризовано особливості структури судової системи України в період з 1991 р. по 2012 р. Розглянуто особливості організації та функціонування судової системи в незалежній Україні.

Окрему увагу приділено дослідженню ролі судової системи для механізму захисту прав і свобод людини та громадянина. Охарактеризовано особливості конституційного права на судовий захист. Проаналізовано компетенцію судів і порядок здійснення судочинства. Розглянуто проблеми подальшого реформування судової системи у сучасних умовах та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: судова система, принципи побудови судової системи, суд першої інстанції, апеляційний суд, вищі спеціалізовані суди, найвищий судовий орган, конституційний суд, суди загальної юрисдикції, адміністративні суди, господарські суди.

АННОТАЦІЯ

Охотницкая Н.В. Становление судебной системы Украины (1991 – 2012 гг.): Историко-правовой аспект. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 - теория и история государства и права; история политических и правовых учений. Национальний університет «Львівська політехніка». – Львов, 2016.

В диссертации проведен комплексный историко-правовой анализ становления и развития судебной системы Украины в период с 1991 г. по 2012 г. Рассмотрены особенности историографии исследования судебной системы современной Украины. Проанализированы определение понятия судебной системы и дано собственное определение понятия «судебная система» под которой предлагается понимать совокупность всех судов, которые организованы и функционируют в соответствии с законодательством и принципами судебной власти и осуществляют правосудие в целях защиты прав, свобод, интересов человека, юридических лиц и государства.

Исследованы историко-правовые предпосылки образования судебной системы Украины. В диссертации предлагается развитие судебной системы в период с 1991 года до 2012 года делить на три периода: 1) доконституционный период длился с 1991 по 1996 гг. ; 2) период принятия Конституции Украины и реформирования судебной системы в соответствии с Конституцией (1996 – 2010 гг.); 3) период дальнейшего совершенствования судебного законодательства в соответствии с европейскими стандартами.

Определено понятие принципов построения судебной системы как важных основ судебной власти, обусловлены историко-политическим развитием государства и направленные на создание надежных условий для эффективной реализации судебной системы. Детально проанализированы следующие принципы построения судебной системы: территориальности, специализации, инстанционности. Предложено в систему принципов построения судебной системы относить также следующие принципы: этничности, интеграционности и принцип международной.

Охарактеризованы особенности структуры судебной системы Украины в период с 1991 г. по 2012 г. Подчеркнуто, что анализ современной судебной системы Украины свидетельствует о том, что суды разных уровней имеют различную структуру и территорию юрисдикции, при этом суды одного уров-

ня могут иметь отличия по структуре за большую или меньшую территориальную юрисдикцию. Рассмотрены особенности организации и функционирования судебной системы в независимой Украине.

Особое внимание уделено исследованию роли судебной системы для механизма защиты прав и свобод человека и гражданина. Охарактеризованы особенности конституционного права на судебную защиту. Проанализированы компетенцию судов и порядок осуществления судопроизводства. Рассмотрены проблемы дальнейшего реформирования судебной системы в современных условиях и предложены пути их решения.

Ключевые слова: судебная система, принципы построения судебной системы, суд первой инстанции, апелляционный суд, высшие специализированные суды, высший судебный орган, конституционный суд, суды общей юрисдикции, административные суды, хозяйственные суды.

SUMMARY

Ohotnytska N.M. Judiciary Formation of Ukraine (1991 – 2012): Historically – Legal Aspect. – As a manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of candidate of sciences on specialty 12.00.01- Theory and History of State and Law; History of political and legal doctrine.

In the thesis the complex historical and legal analysis of formation and development of judicial system of Ukraine is carried out to the period from 1991 to 2012. The features of the historiography of the research of judicial system of Ukraine are considered. In the thesis is investigated historical and legal prerequisites of the formation of judicial system of Ukraine. The definition of the concept of judicial system is analyzed and proper definition of this concept is given.

In the thesis is defined the concept and principles of the creation of judicial system. The following principles of creation of judicial system are thoroughly analyzed: territorialities, specializations, instances. It is offered to refer in the system of the principles of creation of judicial system also the principle of an integration and the principle of internationalism. The features of the structure of judicial system of Ukraine during the period from 1991 to 2012 are characterized. The features of the organization and functioning of judicial system in the independent Ukraine are considered. The special attention is paid to the research of a role of judicial system for the mechanism of protection of the rights and freedoms of the person and the citizen. The problems of further reforming of judicial system in modern conditions are considered.

Key words: judicial system, principles of the creation of judicial system, the court of the first instance, court of appeal, the supreme specialized courts, the supreme judicial authority, constitutional court, courts of law, administrative courts, commercial courts.

Підписано до друку 8.06.2016 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 121. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>